

MİNKÂRİZÂDE YAHYÂ EFENDİ'NİN (ö. 1678/1088) "VÜCÛBU İSTİMÂ'İ'L-KUR'ÂNİ'L-'AZÎM" ADLI RİSÂLESİ: (TAHKİKLİ NEŞİR, TERCÜME VE DEĞERLENDİRME)

MINKÂRİZÂDE YAHYÂ EFENDİ'S (d. 1678/1088) RISALAH OF "VUCÛBU İSTİMÂ AL-QUR'ÂN AL-AZIM": (A CRITICAL EDITION, TRANSLATION AND EVALUATION)

Muharrem YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
İslâmi İlimler Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı
muharrem.yilmaz@gop.edu.tr
ORCID ID: orcid.org /0000-0002-5428-792X.

Öz

Minkârîzâde Yahyâ Efendi, 1609-1678 yılları arasında yaşamış, Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının önemli simalarından birisidir. Ömrünün muhtelif merhalelerinde müderrislik, kadılık, kazaskerlik gibi çeşitli görevler üstlenmiş, padişah IV. Mehmet zamanında da şeyhülislâmlık payesine layık görülmüştür. Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin özellikle şeyhülislâmlık görevi esnasında verdiği fetvalardan oluşan ve daha çok kendisiyle tanındığı "*Fetâvâ-yı Minkârîzâde*" adlı eseri yanında, fıkıh ve tefsir alanında da irili ufaklı bazı risâleleri yazma olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu çalışma, Yahyâ Efendi'nin kaleme aldığı eserlerden biri olan "*Vücûbu istima'î'l-Kur'âni'l-'Azîm*" adlı risâlesinin tahkik, tercüme ve fıkhi açıdan değerlendirmesini konu edinmektedir. Çalışmanın giriş kısmında müellifin hayat hikayesi, üstlendiği görevler ve eserlerine değinilmektedir. Birinci başlıkta risâlenin nüshaları tanıtılmakta, ikinci başlıkta ise metnin muhtevası fıkhi açıdan değerlendirilmektedir. Devamında yer alan üçüncü başlıkta metnin çevirisi, son başlıkta da risâlenin tahkikli neşrine yer verilmektedir. Minkârîzâde Yahyâ Efendi bu risâlesinde muteber metinlerden ve fetva kitaplarından iktibaslar yaparak, hutbeyi dinlemenin farziyetine dair mensubu olduğu Hanefî mezhebinin görüşünü ele almaktadır. İlaveten, mezhebin bu konudaki yaklaşımını âyet ve hadisler yanında, kendine ait birtakım çıkarımlarla temellendirmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Minkarizâde, Şeyhülislâm, İslâm Hukuku, Hutbe, Risâle, Tahkik.

Abstract:

Minkârîzâde Yahyâ Efendi who lived between 1609 and 1678 was one of the important figures of the Ilmiye class (religious institution) in the Ottoman Empire. He served as a mudarris, a judge of sharī'a (qāḍī), and a military judge (kāḍī'asker) at various times throughout his life and also in the reign of Sultan Mehmet IV, he was deemed worthy of the rank of shaykh al-Islam. Minkârîzâde Yahyâ Efendi's work called "*Fetâvâ-yı Minkarîzâde*", which consists of fatwas given especially during his duty as shaykh al-Islam and is mostly known for it, and also some of his works have survived to the present day as a large and small manuscript, in the field of fiqh and tafsir. This study deals with the a critical edition, translation and evaluation in terms of fiqh of Yahyâ Efendi's risalah of "*Vucûbu İstimâ al-Qur'ân*

al-Azîm". In the introduction part of the study, the life story of the author, the tasks he has undertaken and his works are mentioned. In the first title, the copies of the risalah are introduced, and in the second title, the content of the text is evaluated in terms of fiqh. The third title includes the translation of the text, and the last title includes the critical edition of the risalah. In this risalah, Minkârîzâde Yahyâ Efendi deals with the obligation of listening to the khutbah (sermon) according to the view of the Hanafi sect to which he is a member by quoting from the authoritative texts and fatwa books. In addition, he tries to justify the approach of the sect on this issue with his own inferences as well as verses and hadiths

Keywords: Minkârîzâde, Shaykh al-Islam, Islamic Law, Khutbah, Risalah, Critical edition.

Giriş

Altı asırlık mazisiyle Osmanlı İmparatorluğu siyaset, yargı, eğitim, iktisat ve askeri alanlarda köklü kurumsal yapılar oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan bu kurumlardan birisi de devlet idaresinin İslâm hukukuna göre yürütülmesi görevini üstlenen Şeyhülislamlık makamıdır. Şeyhülislâmlar İslâm fıkhnın tatbiki hususunda devlet kurumlarını yönlendiren kişiler olmanın ötesinde özellikle XVII. yüzyıldan itibaren fiilen yönetimin içerisinde yer almış, padişahların azledilmesi gibi olaylarda etkili olmuş ve devlet bürokrasisinde nüfuzunu arttırmıştır.¹

XVII. yüzyılda yaşamış Minkârîzâde Yahyâ Efendi de Osmanlı imparatorluğunda Şeyhülislamlık vazifesini yürütmüş önemli simalardan birisidir. Minkarizâde lakabıyla bilinen Yahyâ b. Ömer el-Alâî er-Rûmî, Mekke'de kadılık görevini yerine getirirken vefat eden Alâiyyeli² Minkârîzâde Kadı Ömer Efendi'nin evladı olarak 1018/1609 tarihinde doğmuştur.³

Yahyâ Efendi, babasıyla başladığı eğitim hayatını devrinin önemli alimleriyle devam ettirmiştir. İlmî anlamda rüşünü ispat ettikten sonra 1637'de hâric derecesiyle Kürkçübaşı Medresesi'nde başladığı müderrislik görevini sırasıyla Emre Hoca, Hadım Hasan Paşa, Şeyhülislâm Zekeriyâ Efendi, Sahn-ı Semân, Pîrî Mehmed Paşa, İstanbul Siyavuş Paşa Sultan (Fatma Sultan), Yavuz Sultan Selim ve Süleymaniye gibi farklı medreselerde sürdürmüştür.⁴ Müderrislik görevinin ardından 1649'da atandığı kadılık vazifesini Mekke, Kahire, İstanbul gibi beldelerde yerine getirdikten sonra 1661 tarihinde Rumeli kazaskerliği görevine atanmıştır.⁵ 21 Kasım 1662 salı günü Divan-ı Humayün toplantısında IV. Mehmet tarafından

¹ Mehmet İpşirli, "Şeyhulislam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/92.

² Bu günkü Antalya ilinin bir ilçesi olan Alanya'nın eski ismidir.

³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2013), 1/466; Abdulkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhulislamları* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972), 93. Mehmet İpşirli, "Minkârîzâde Yahyâ Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/114.

⁴ İpşirli, "Minkârîzâde Yahyâ Efendi", 30/114.

⁵ Bilmen, *Kâmus*, 1/466.

Osmanlı Devleti'nin 42. şeyhülislâmı olarak görevlendirilmiştir.⁶ Yahyâ Efendi, dönemin padişahı IV. Murat'la görevi icabı gereken münasebetin ötesinde sıcak bir dostluk kurmuştur. Buna binaen padişah çeşitli vesilelerle Yahyâ Efendi'ye verdiği değeri göstermek amacıyla kıymetli hediyeler vermiş, ilminden istifade etmek amacıyla huzurunda ders takrir ettirmiştir.⁷

Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin döneminde gerçekleşen ve tarihi kayıtlarda adının anılmasına sebep olan olaylardan birisi de aslen Yahudi olan Sabatay Sevi'nin Osmanlı topraklarında yürüttüğü olumsuz faaliyetler neticesinde yakalanıp yargılanmasıdır. Sabatay Sevi peygamberlik iddiasında bulunmuş, akabinde Yahyâ Efendi ve dönemin önemli simalarından biri olan Vanî Efendi tarafından yargılanmış, mahkeme zanlının Müslüman olması ve iddialarından vazgeçmesiyle olumlu neticelenmiştir.⁸

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi ilerleyen yaşlarında müzmin bir hastalığa yakalanmış, yerine Ankaravî Mehmet Efendi bir süre vekalet etmiştir. Ancak sekiz ay süren rahatsızlığının geçmeyeceği anlaşılınca 11 yıl 3 aylık meşihat vazifesinin ardından görevinden azledilmiştir. Kendisine günlük 1000 akçe emekli maaşı bağlanan Yahyâ Efendi, 1678/1088 tarihinde vefat etmiştir. Mezarı Üsküdar'da kendi yaptırdığı medresesinin yanında bulunmaktadır.⁹

Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin fıkıh, tasavvuf ve tefsir alanlarında muhtelif çalışmaları yazma olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlardan *Fetâvây-ı Minkârîzâde*, *Ta'lika ale'd Dürer ve'l-Gurer*, *Ta'lika ale'l Beyzâvi*, *Hâşiyeye alâ Hâşiyeti Mir Ebi'l-Feth li-Şerhi Âdâbi'l-Hanefiyye*, *Risâle fi'l-muharremât li'z-zevâc*, *el-İttibâ fi mes'eleti'l-istimâ*, *Risâle fi vücûbi istimâ'î'l-Kur'ânî'l-Azîm* fıkha dair kaleme aldığı eserleridir. Bunun yanısıra tasavvufa dair *Ravdâtü'l-cennât fi usûlit-tarîkât* adlı eseri ile tefsir konulu *Risâle fi kavlihî Teâlâ "millete ebiküm İbrâhîm"*, *Tıbyan fi adabî'l Kur'an* adlı başkaca eserleri de bulunmaktadır.¹⁰

Bu çalışmada¹¹ Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin eserlerinden biri olan ve hutbe dinlemenin farziyeti hususunda telif ettiği "*Vücûbu istima'î'l-Kur'ânî'l-'Azîm*" başlıklı risâlesini; tahkik, tercüme ve fiki değerlendirme yönüyle ele almaya çalışacağız.

⁶ Abdulkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, 93; Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam Minkarizade Yahya Efendi", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2006), 230.

⁷ Ali Aslan Topçuoğlu, *Osmanlıda Alanyalı Fakih ve Devlet Adamı: Minkârîzâde Yahyâ Efendi* (2. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Elâzığ: Asos Yayınevi, 2017), 56.

⁸ Cengiz Şişman, "Sabatay Sevi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/334.

⁹ Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, 93.

¹⁰ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 4. Bs (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 314.

¹¹ Osmanlı'da devletin işleyişinde önemli bir misyon üstlenen şeyhülislamların hayatı ve yaptığı çalışmalar üzerine ülkemiz akademik camiasında titizlikle durulmaktadır. Bu itibarla birçok sempozyum düzenlenmekte muhtelif toplantılar tertip edilmektedir. Örnek bir çalışma için bkz. Nazım Büyükbâş, *Tokatlı Şeyhülislamlar ve İslam Hukukuna Katkıları* (2. Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu, Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, 2018), 1/351-364.

1. Risâlenin Nüshaları ve Tahkikte Takip Edilen Yöntem

Makaleye konu olan Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin "*Vücûbu istima'î'l-Kur'âni'l-'Azîm*" adlı risâlesinin, İSAM Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı üzerinden yapılan taramalar neticesinde muhtelif kütüphanelerde bulunan yazma nüshaları tespit edilerek elektronik ortamda tedarik edilmiştir. Bunlardan ikisi Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi ve Serez koleksiyonlarında, diğeri ise Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

1.1. Fazıl Ahmet Paşa Nüshası

Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Fazıl Ahmet Paşa koleksiyonunda 216 numarada müellif nüshası olarak kayıtlıdır. Risâle, içinde bulunduğu mecmuanın 106b ile 108b varakları arasında beş sayfa olarak yer almaktadır. İlk sayfada sadece risâlenin iki satırdan oluşan ismine yer verilmiş olup ikinci sayfa 20 satır, üçüncü ve dördüncü sayfalar 23 satır beşinci ve son sayfa ise 13 satırdan müteşekkildir. Ta'lik hattıyla okunaklı bir şekilde yazılı risâlenin kenarlarında herhangi bir ilave bilgiye yer verilmemiştir. Risâlede müellifin atıf yaptığı kaynaklar kırmızı hatla belirgin hale getirilmiştir. Aynı işaretleme sistemi müellife ait ifadeleri belirtmek için de kullanılmıştır. Risâlenin sonunda yazım tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt yer almamaktadır. Bu nüshada Hz. Peygamber'in (sav) isminin geçtiği yerlerde açık olarak salevât lafzı yazılmamış, sadece (ﷺ) harfleriyle iktifa edilmiştir. Müellif hattı olması hasebiyle tahkikte bu nüsha esas alınmıştır.

1.2. İbrahim Efendi Nüshası (ب)

Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi koleksiyonu 872 numarada kayıtlı nüsha yer aldığı mecmuanın 18a ile 20b varakları arasındadır. Risâlenin ilk sayfasında 15 satır, diğer sayfalarında ise 19 satır bulunmaktadır. Nüshanın sonunda hicri 1094 tarihinde dönemin devlet adamlarından Ahmet Paşa'ya¹² ait bir kitaptan istinsah edildiğine dair kayıt vardır. Müstensihinin kim olduğu yönünde yazmada herhangi bir ibareye rastlanamamıştır. Nüsha okunaklı ta'lik yazıyla kaleme alınmış olup başlık ve müellifin ifadeleri kırmızı mürekkeple vurgulanmıştır. Tahkik kısmında bu nüshaya (ب) harfiyle işaret edilecektir.

1.3. Serez Nüshası (س)

Süleymaniye Kütüphanesi Serez koleksiyonunda bulunan 3876 numaralı nüshadır. Yer aldığı mecmuanın 7a ile 8b varakları arasındaki bu nüshanın ilk sayfası 17 satırdan, diğer sayfaları ise 23 satırdan oluşmaktadır. Risâlenin sonunda müstensih ismi veya istinsah tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Risâlenin başlığında olmasa da içerikte eser isimleri ve müellifin ifadeleri kırmızı mürekkeple belirgin hale getirilmiştir. Risâle ta'lik hattıyla okunaklı bir yazıyla kaleme alınmıştır. İlgili nüshada Hz. Peygamber'in isminin geçtiği yerlerde salavatı ifade etmek için (ﷺ) harfiyle iktifa edilmiştir. Tahkik kısmında bu nüsha (س) harfiyle gösterilmiştir.

Fazıl Ahmet Paşa nüshasında problem olmamakla birlikte risâlenin diğer iki nüshasının İSAM veri tabanında kayıtlı ismiyle, nüshalarda yazılı ismi arasında bazı

¹² Bu isimle kastedilen kişi, büyük ihtimalle 17. yy Osmanlı devlet adamlarından Kemankeş Seyyid Ahmet Paşa'dır. Kendisi farklı beldelerde valilik görevinde bulunmuş ve 1691 yılında boğdurularak vefat etmiştir. Müstensih, Ahmet Paşa'ya ait bir kitaptan ilgili risâleyi yazmış olmalı ki hattını bu notla sonlandırmıştır. Bkz. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1996), 1/227.

farklar bulunmaktadır. İbrahim Efendi nüshasıyla ilgili kütüphane sisteminde var olan kayıt: “*Risâle fî vücûb istimâ‘î'l-Kur‘ân ve'l-hutbe*” şeklindeyken Serez nüshasıyla ilgili ise: “*Risâle fî beyân farziyye istimâ‘î'l-hutbe*” suretindedir. Ancak aynı nüshaların metnine baktığımızda “*Risâle fî vücûbi istimâ‘î'l-Kur‘âni’l-‘Azîm*” şeklinde bir isimlendirmeye karşı karşıya kalmaktayız. Risâlede genel hatlarıyla hutbeyi dinlemenin farziyyeti ele alındığından ilgili kaydı düşünler bu minvalde bir başlıklandırmayı uygun bulmuş olabilirler. Ancak çalışmamızda müellif nüshası kaydı ile diğer iki yazmanın metninde yazılı başlık esas alınarak hareket edilmiştir.

Risâle nüshalarından müellif hattı olması sebebiyle Fazıl Ahmet Paşa nüshası tahkikte esas alınmış, varak numaraları bu metin üzerinden belirtilmiştir, (س, ب) harfleriyle işaretlenen diğer nüshalardaki eksik veya ilave ibarelere ise dipnotlarda yer verilmiştir. Risâlede eser ve şahıs ismi verilerek yapılan alıntıların esas metinlerde geçtiği yerler tespit edilmiş, cilt ve sayfa numaraları dipnotlarda belirtilmiştir. Ayrıca risâlede atıf yapılan kaynakların esas metniyle, risâlede alıntı yapılan kısımlar mukayese edilerek eksik ve fazla kelime ve ifadelere yine dipnotlarda yer verilmiştir. Risâlenin çevirisini yaparken esas aldığımız İbrahim Efendi nüshasında yer almayan, ancak metnin akıcılığı için önem arz eden kelimeler diğer nüshalardan istifadeyle tercümeyle yansıtılmıştır. Bazı durumlarda, kaynaklardan yapılan alıntıların risâleye eksik yansıtılması nedeniyle anlamın tespiti güçleştiğinde ise zikredilen kaynakların esas metninde ibarenin önü ve arkası dikkate alınarak tercüme şekillendirilmiştir.

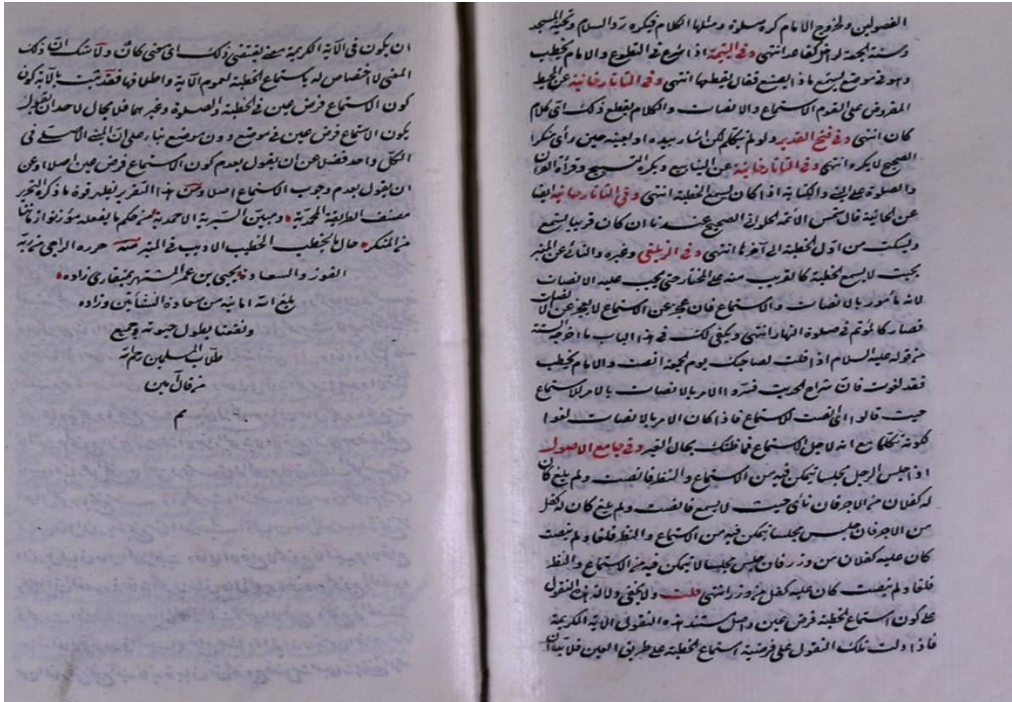
Risâlenin tahkikinde İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu'ndaki ilke ve esaslar dikkate alınmıştır.¹³

¹³ Okan Kadir Yılmaz, *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020).

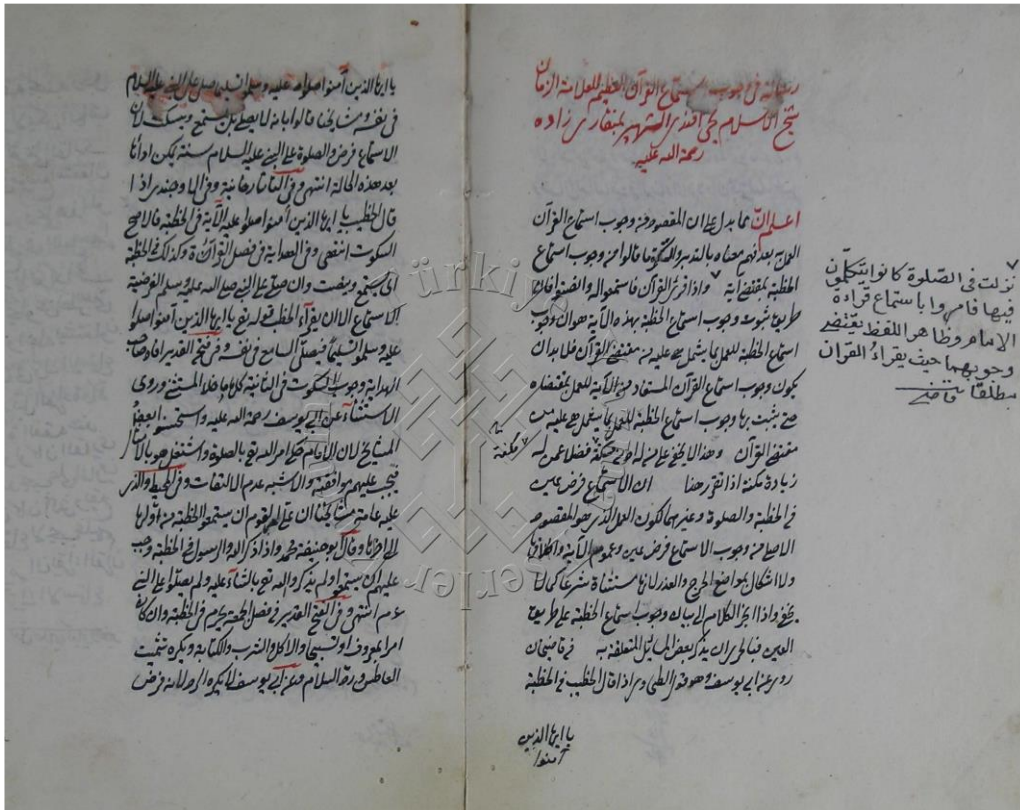
بحيث كان يلقب بالنور لان المجلس الذي ينقل به
كان ينور من جمالها وكان سبب جمعه للمال الكثير اطلاقه
على صنعه الكهيبا وخبرته بقوانينها قيل لانه كان يعلم
ثلاثتها واستكمل الثلث الثالث من زوجته والثالث
من السيد فاروق ومكملت له صحبة كثرها وكانت مفاخر
عزها يهمل على ثلثين بعيرا ثم قال استمد العلاء
مجد من الغيرة وبادى رحمه الله تعالى وليجعل هذا
اخر ما يتيسر من الكلام على طائفة التتميز
العزيمه وابداه المعاني الجمة اللفظ
التوضيحه وقد وفق الله لكار
واقامة بحمد وجوده ونعمته
في اسرع زمان قصر
مدد الامكان والحمد
لله العالين
وحسبنا الله
ونعم الوكيل

رسالة في وجوب استماع القوان العظيمة للعامة الرعايا شيخ الاسلام
نجي افندي السهرنقاري زاد سنة ١٠٠٠ هـ

العلمان مما يربط على التام وهو وجوب استماع القرآن العيون بعد فهم
مستأنه بالقرآن والتفكير في ما هو وجوب استماعه بحسب مقتضى آية واذ قرئ
القرآن فاستمعوا له وانصتوا فان طريق يتوسر وجوب استماعه بحسب مقتضى
آية في جهات وجوب استماعه بحسب مقتضى آية من جهة من تحضى القرآن
قال في آية يكون وجوب استماع القرآن مستندا ومن آية في قوله تعالى
حتى يثبت بها وجوب استماعه بحسب مقتضى آية من جهة من تحضى القرآن
وهي الآية التي هي قوله تعالى فاستمعوا له وانصتوا لعلهم يتقوا
ان الاستماع فرض عين في الحقيقة والصلوة وغيرهما كقول من ان الوجوه
التي هي من وجوب الاستماع فرض عين وعزم آية في ما عداها ولا ينكح
بما يشاء من وجوب الاستماع في آياتها مستندة من غيرها كقول من ان الاستماع فرض عين
وجوب استماعه بحسب مقتضى آية من جهة من تحضى القرآن
به فاقول في بيان ردي عن آية يوسف ووجه قوله تعالى ان قال
الخطيب في الحقيقة يا ايها الذين امنوا احذروا حقوا شيئا منكم على انتم
في فطنه ومشاغبا قالوا يا ايها الذين امنوا احذروا حقوا شيئا منكم على انتم
فرض والصلوة على آية من جهة من تحضى القرآن
وهي آية قوله تعالى يا ايها الذين امنوا احذروا حقوا شيئا منكم على انتم
قال في قوله تعالى يا ايها الذين امنوا احذروا حقوا شيئا منكم على انتم
فرض والصلوة على آية من جهة من تحضى القرآن
وهي آية قوله تعالى يا ايها الذين امنوا احذروا حقوا شيئا منكم على انتم
قال في قوله تعالى يا ايها الذين امنوا احذروا حقوا شيئا منكم على انتم
فرض والصلوة على آية من جهة من تحضى القرآن
وهي آية قوله تعالى يا ايها الذين امنوا احذروا حقوا شيئا منكم على انتم

Tahkikte esas aldığımız Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Fazıl Ahmet Paşa koleksiyonu, 216 nr. 106b -108b varakları arasında kayıtlı müellif nüshasının sureti.

2. Risâlenin Fikhî Açından Değerlendirmesi

Cuma namazının sıhhat şartlarından biri olan hutbeyi dinlemenin hükmüyle alakalı mezhepler arası görüş farklılıkları söz konusudur. Minkârîzâde Yahyâ Efendi "Vücûbu İstimâ'î'l-Kur'âni'l-'Azîm" adlı risâlesinde ilgili meseleyi sadece Hanefî mezhebi sınırları içerisinde ele almıştır. Ancak risâlenin başında Hanefî mezhebinin görüşünü ispatlama yönünde sergilediği tavır ve hutbeyi dinlemenin farziyetinin inkârı kabil bir durum olmadığı yönünde sarf ettiği sözler, risâlenin muarızlara cevap niteliği taşıdığını da ima etmektedir. Bu itibarla hutbeyi dinlemenin hükmüyle alakalı Hanefî fakihlerin görüşlerine yer vermeden önce diğer mezheplerin bu hususa ilişkin yaklaşımını özetlemek konuyla alakalı bütüncül bir bakış açısı kazanma adına faydalı olacaktır.

Mâlikî¹⁴ ve Hanbelîler'e¹⁵ göre hatip hutbeye başladığı andan itibaren susmak vaciptir, konuşmak ise haramdır. İmam Şâfiî'ye¹⁶ göre ise cuma namazında bulunanların hutbe esnasında sessiz olmaları sünnettir, bu zaman zarfında konuşmak haram olmayıp sadece mekruhtur.¹⁷

Mâlikî ve Hanbelîlerin yaklaşımına baktığımızda, Hanefî mezhebi dışındaki çoğunluğun görüşü, hutbe esnasında konuşmanın haram olması şeklindeki İmam Şâfiî sadece mekruh olacağı yönündeki kanaatini birtakım hadislere dayandırmaktadır. Bu hadislerden birinde; bir bedevinin kuraklık neticesinde maruz kaldığı sıkıntıyla alakalı hutbe esnasında Hz. Peygamber'den (sav) dua talebinde bulunması ve Hz. Peygamber'in de (sav) konuşmaması yönünde bedeviye dönük herhangi bir telkinde bulunmayışı konu edilmektedir. Bir başka hadiste ise Hz. Peygamber (sav) hutbe dinlenirken konuşan kişiyi uyarma kabilinden sarf edilen sözlerin dahi yersiz olacağını ifade etmektedir. İmam Şâfiî zikredilen hadislerde Hz. Peygamber'in (sav) aksi yönde takındığı tavırları beraber değerlendirerek, hutbe esnasında konuşmanın haram olmayıp sadece mekruh olabileceği sonucuna varmıştır.¹⁸ Hutbeyi dinlemeyle ilgili diğer mezheplerin yaklaşımını özetledikten sonra risâle bağlamında Hanefî mezhebinin görüşlerini detaylıca ele alabiliriz:

Hanefî fakihler, mezhep kaynaklarında hutbeyi dinlemenin farziyetine dair görüşlerini, Kur'ân-ı Kerîm okunduğunda onu dinlemeyi ve sessiz durmayı gerekli gören "Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız"¹⁹ âyeti üzerinden delillendirmeye çalışmışlardır.²⁰ Minkârîzâde Yahyâ

¹⁴ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004), 1/171.

¹⁵ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetu Kahire, 1969), 2/237.

¹⁶ Şemsuddîn Muhammed Hâşib Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 6/553.

¹⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/171; Vehbe Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühû* (Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1985), 294; Abdurrahman b. Mahmud el-Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1/361.

¹⁸ Hâşib Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/553.

¹⁹ A'râf 7/204.

²⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402), 2: 28; Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed Bedruddîn el-'Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2000), 2/72.

Efendi de risâlenin başında konuya bu minvalde bir girişle kapı aralar ve mezhep görüşünü ilgili âyet üzerinden yaptığı bir çıkarımla temellendirmeye çalışır. Minkârîzâde'ye göre âyet, Kur'ân-ı Kerîm'i dinleyin derken zımnen onu tefekkürle iyice anlayın ve bu minvalde anladıklarınızı pratik hayatınıza yansıtın demek istemektedir. Aslında mükellefe yüklenen sorumluluk Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan hükümlerle amel etmektir. Bu hükümleri elde etmenin yolu da ilahi hitabı anlamak için ona iyice kulak vermektir. Hutbeye geldiğimizde ise içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'den pasajlar barındırmaktadır. Bu âyetleri dinleme sorumluluğunun bir gereği olarak hutbeyi dinlemek de zaruri hale gelmektedir.²¹ Yine Minkârîzâde, mezhebin görüşünü bazı kaynaklarda yer alan namaz-hutbe benzetmesi üzerinden de delillendirmeye çalışmıştır. Namazda söz konusu olan sessiz durma mecburiyetinin, hutbede de geçerli olması gerektiği üzerinde durmuştur.²²

Hutbeyi dinlemenin farzıyetiyle ilgili bu âyetin delil olarak kullanılması âyetin sebep-i nüzulüyle de ilişkilidir. Genel yaklaşım âyetin, namaz esnasında konuşan sahâbîlerin uyarılması amacıyla indiği şeklindeki bazılarına göre bu âyet, hutbe esnasında okunan Kur'ân-ı Kerîm'i dinlemeyle alakalı nazil olmuştur.²³ Minkârîzâde'nin, hutbede hatibi dinleme içerikli bu risâleyi, "Kur'ân-ı Kerîm'i dinlemenin gerekliliği/Vücûbu istima'î'l-Kur'âni'l-'Azîm" şeklinde isimlendirmiş olması da bu bağlamda anlaşılabılır.

Risâlede, Hanefî mezhebinin hutbeyi dinlemenin vücûbiyetine dair görüşü için Hz. Peygamber'in (sav): "İmam hutbe okurken, (konuşan) arkadaşına "sus!" dediğinde gereksiz yere konuşmuş olursun"²⁴ şeklindeki hadisi delil olarak gösterilmektedir.²⁵ İlâveten bazı hadis şerhlerine atıfla hadis içerisinde yer alan "susma" talebinin "hutbeye kulak ver" şeklinde bir yönlendirme ihtiva ettiği de dile getirilmektedir.²⁶ Hanefî mezhebi fûrû kitaplarında başka hadisler de konuya ilişkin delil olarak kullanılmıştır.²⁷

Minkârîzâde Yahyâ Efendi hutbe esnasında dinleme eylemiyle alakalı mezhebin temel görüşünü aktardıktan sonra aynı konuya ilişkin bazı detay meseleleri, muhtelif fetva kitaplarından alıntılar yaparak ortaya koymaya çalışmıştır. Bunlar: hutbe esnasında Kur'ân-ı Kerîm okuma, salevât getirme, iyiliği

²¹ Minkârîzâde Yahya Efendi, *Vücûbu İstimâ'î'l-Kur'âni'l-'Azîm*, (İstanbul: Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmet Paşa Koleksiyonu, 216), 107a.

²² Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Abî Bekr Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübedî* (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabi, ts.), 1/56; 'Aynî, *el-Binâye*, 2/72.

²³ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Kudûrî, *et-Tecrîd* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2006), 2/979; Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 1/264; Cemâluddîn Ebû Muhammed Ali b. Ebî Yahya el-Hazrecî, *el-Lübâb beyne's-sünneti ve'l-kitâb* (Beyrut: Dâru'l-kalem,1994), 1/303.

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Cum'a", 36; Ebû'l-Hüseynel-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi'u's-sahih*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "Cum'a", 11.

²⁵ Hutbeyi dinlemenin vücûbiyetini savunan Mâlikî ve Hanbelî fakihler de ilgili âyetin yanısıra zikredilen hadisi de delil olarak kullanmışlardır. Bkz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 172; Aynî, *el-Binâye*, 2/72.

²⁶ Minkârîzâde, *İstimâ'î'l-Kur'ân*, (Fazıl Ahmet Paşa Koleksiyonu, 216), 108a.

²⁷ İlgili hadisler için bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, 2/29.

emretme kötülükten sakındırma, yeme, içme, yazma, selam verme, verilen selama mukabelede bulunma, aksırana dua etme, hutbe esnasında namaz kılma, duyamayacak kadar imamın uzağında olanın nasıl davranması gerektiği gibi hususlardan oluşmaktadır.²⁸

Risâlede verilen bilgilere göre, Hz. Peygamber'e (sav) salevâtı emreden âyet hutbe esnasında okunduğunda cemaatin ne yapacağı meselesiyle alakalı mezhep imamları farklı kanaate sahiptirler. Ebû Yûsuf'a göre bu durumda kişi, âyetin gereği olan salevâtı içinden okur. Ebû Hanife ve İmam Muhammed ise bu âyet okunsa bile cemaatin sessiz durması gerekir, demişlerdir. Fetva da bu kavil üzere verilmiştir. Minkârîzâde Ebu Yusuf'un görüşüyle alakalı *Futhu'l-kadir*'den naklen: İmamın bu âyeti zikretmesi ve peşinden salevât okuması imama uyma konumunda olan cemaati de buna mecbur kılar, aksi imama muhalefet olur, şeklinde bir gerekçeye yer vermektedir. Yine müellif, hutbe esnasında söz konusu âyet okunduğunda Hz. Peygamber'e (sav) salevâtın hutbe bittikten sonra da yerine getirilebileceği, dolayısıyla hutbede bu konuda ısrarlı olmanın anlamsız olacağı şeklinde, Ebû Yûsuf'un görüşüne eleştiri getirmektedir. Ebu Yûsuf'un görüşünün baz alınması durumunda da içinden salevât okumanın ölçüsü, "dudakları hareket ettirmekle yetinmek" şeklinde risâlede tasvir edilmiştir.

Yine risâlede geçen kaynakların verdiği bilgiye göre; hutbe esnasında zikir, hamd, tesbihat yapmak uygun değildir. İyiliği emretmek kötülükten sakındırmak kabilinden dahi olsa konuşmak, yemek, içmek, yazmak ise haramdır. Aksırana teşmitte bulunmak, hutbe esnasında nafîle namaz kılmak, selam vermek ve selamı karşılamak mekruhtur. Ancak Ebu Yûsuf'un farz olmasından ötürü selama karşılık vermenin mekruh olmayacağı görüşünde olduğu da dile getirilmektedir.

Risâlede yer alan mezhep görüşlerine baktığımızda Ebû Hanife ve İmam Muhammed'in hutbede mutlak olarak susup dinlemenin gerekliliğinden yana olduğunu; Ebû Yûsuf'un ise temelde diğer imamlar gibi düşünmekle birlikte bazı hususlarda söz konusu tavrı esnetmeye çalıştığını ifade edebiliriz. Risâlede yer almasa da konuya ilişkin mezhep içerisinde söz konusu olan bir diğer tartışma da hutbe öncesi imam minberde beklerken cemaatin sessiz durma noktasındaki sorumluluğudur.²⁹

3. Risâlenin Çevirisi³⁰

[106b] Zamanın Allâmesi Minkârîzâde Namıyla Meşhur Şeyhü'l-İslâm Yahyâ Efendi'nin Kur'ân-ı Kerîm'i Dinlemenin Gerekliliğine Dair Risâlesi

[107a] Bilmelisin ki; "Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun"³¹ âyetinden hareketle, hutbeyi dinlemenin farziyetine dair (fakihlerin) benimsediği görüş, Kur'an-ı Kerîm'i dinleme farziyetinden maksadın, manasını iyice düşünüp tefekkür ederek anladıktan sonra onunla amel olduğunu gösteren delillerden birisidir.

²⁸ Konuyla alakalı bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, 2/28,29.

²⁹ İlgili tartışma için bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, 2/29; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/361.

³⁰ Çeviride Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Fazıl Ahmet Paşa koleksiyonu 216 numarada bulunan mecmuanın 106b ile 108b varakları arasında müellif nüshası olarak kayıtlı nüsha esas alınmıştır.

³¹ A'râf 7/204.

Hutbeyi dinleme gerekliliğinin bu âyetle sabit olması, barındırdığı Kur'an-ı Kerim içerikli hususlarla amel etmenin hutbeyi dinleme sorumluluğunu ortaya çıkarmasıyla ilişkilendirilebilir. (Başka bir deyişle) âyetten istifadeyle elde edilen Kur'an-ı Kerim'i dinlemenin farzîyetine dair hüküm, Kur'an-ı Kerim'in muktezasınca amel etmeyle gerekçelendirilmelidir. Nitekim içerdiği Kur'an-ı Kerim kaynaklı emirlerle amel etme maksadına binaen hutbeyi dinlemenin gereği, bu âyetle ortaya çıkmaktadır. Üst düzey malumat sahibi olmayı bırak, asgari bilgi sahibi olan kişi için bile bu (temellendirmeye) birlikte (hutbeyi dinlemenin farz olma sebebi) anlaşılmayacak bir durum olmaktan çıkmıştır.

Bu mesele netliğe kavuştuğuna göre; dinleme zaruretinin esas maksadını oluşturan (âyetlerdeki emir ve yasaklarla) âmel etmenin farz-ı ayn olması yanında, âyetin umûm ve mutlak formu sebebiyle hutbede, namazda ve diğer ibadetlerde de dinleme farz-ı ayndır desek yeridir. Ancak sıkıntı ve özür durumunda (dinleme emrine uymamakta) herhangi bir beis yoktur. Bilindiği üzere (bu tür durumlar) şeriat tarafından (genel hükümlerden) istisna edilmiştir. Hutbeyi dinlemenin farzîyetine dair yeterli açıklama yapıldığına göre, konuya ilişkin (diğer) bazı hususları dile getirmemiz uygun olacaktır:

*Kâdîhan'*da yer alan, Ebû Yusuf'tan (182/798) rivâyet edilen Tahâvî'nin (öl. 321/933) de benimsediği görüşe göre: "Hatip hutbede, 'Allah ve melekler peygambere salevât getirirler; ey iman edenler, siz de ona salevât getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin'³² dediğinde (cemaat te) içinden Hz. Peygamber'e (sav) salevât okur. Mezhebimizin ileri gelen alimleri ise, kişi Hz. Peygamber'e (sav) salevât okumaz, aksine hutbeyi dinler ve susar, demişlerdir. Çünkü hutbeyi dinleme farz, Hz. Peygamber'e (sav) salevât okuma ise hutbeden sonra yerine getirilmesi mümkün olan bir sünnettir"³³

*Tatarhâniyye*³⁴ ve *Kâdîhan'*da³⁵ (geçtiğine göre): "Hatip, 'Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salevât getirirler. Ey müminler! Siz de ona salevât getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin'³⁶âyetini hutbede okuduğunda esah olan görüş, sessiz durmaktır".

Hidâye'nin kıraat bölümünde (ifade edildiğine göre): "(Namazda imamı dinleme mecburiyeti)³⁷ hutbede de geçerlidir. Yani (imam hutbede) Hz.

³² Ahzâb 33/56.

³³ Ebû'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Fergânî el-Özkendî, *Fetâvâ Kâdî Hân fi mezhebi'l-imâmî'l-a'zam Ebî Hanîfe* (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009), 1/161.

³⁴ Feriduddin Âlim b. Alâ, *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye* (Diyobend: Mektebetü'z-zekerîyya, 2014), 2/ 574.

³⁵ Özkendî, *Fetâvâ Kâdî Hân*, 1/161.

³⁶ Ahzâb 33/56.

³⁷ Müellifin alıntı yaptığı *Hidâye*'nin metninde, kişinin dinleme sorumluluğuyla ilgili ilk olarak namazda imama uyma durumu üzerinde durulmuş, akabinde de kişinin hutbe esnasında imamı mutlak dinlemesinin gerekliliği dile getirilmiştir. Risâlenin müellifi Minkârîzâde bu sıralamanın geçtiği *Hidâye* metnini tamamıyla aktarmasızın (وكذلك) ifadesiyle ikinci şık olarak belirtilen hutbede hatibi dinleme mükellefiyetinin dile getirildiği bölümden iktibasta bulunmuştur. Bu itibarla tercümede konu bütünlüğünü sağlama adına (وكذلك) ifadesi, *Hidâye*'deki mefhum dikkate alınarak parantez içi bir eklentiyle hutbeyle ilişkilendirilerek çevrilmiştir. Bkz. Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Abî Bekr Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabi, ts.), 1/56.

Peygamber'e (sav) salevât getirse bile farz olmasından ötürü (cemaat hutbeyi) dinler ve sessiz kalır. Ancak hatibin 'Ey iman edenler, siz de ona salevât getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin' âyetini okuması durumunda, (hutbe esnasında olsa bile) işiten kişi sadece içinden Hz. Peygamber'e (sav) salevât okur.³⁸

Fethu'l-kadîr'in (ifadesine göre): "Hidâye müellifi, istisna edilen (imamın Hz. Peygamber'e (sav) salevâtı gerektiren âyeti okuması durumu) hariç [107b] (namazda imamı dinleme zaruretinin yanısıra) ikinci³⁹ olarak hutbenin tamamında da sessiz kalmanın gerekliliğinden bahsetti. (Hutbe esnasında salevâtı emreden âyetin okunması neticesinde kişinin içinden buna icabet etmesi şeklinde söz konusu olan) istisnai durum Ebû Yûsuf'tan nakledilmiş, bazı alimler de bu görüşü benimsemiştir. Çünkü imam, Allah'ın (cc) Hz. Peygamber'e (sav) salevât okunması yönündeki emrini aktarmış ve bu emrin gereğini yerine getirmeye çalışmıştır. Bu itibarla cemaatin de imama tabi olması gerekir. Halbuki mezhepte güçlü olan görüş (bu durumda cemaatin hatibe) uymaması yönündedir".⁴⁰

Muhîtu'l-Bürhânî'de şöyle denmektedir: "Meşâyihimizin çoğunluğuna göre cemaatin hutbeyi başından sonuna kadar dinlemesi gerekir. Ebû Hanîfe (150/767) ve İmam Muhammed (189/805) ise: Allah (cc) ve Hz. Peygamber (sav) hutbede zikredildiğinde cemaatin dinlemeleri, (hutbe esnasında) Allah'ı (cc) zikretmemeleri, onu övmemeleri ve Hz. Peygamber'e (sav) salevât getirmemeleri gerekir, demişlerdir".⁴¹

Fethu'l-kadîr'in cuma bahsinde (geçtiğine göre): "İyiliği emretmek veya tesbihatta bulunmak şeklinde dahi olsa hutbe esnasında konuşmak, yemek, içmek, yazmak haramdır. Hutbe okunurken aksırana dua etmek ve selama karşılık vermek ise mekruhtur. Ebû Yûsuf'tan farz olması hasebiyle selama karşılık vermenin mekruh olmayacağı rivâyet edilmiştir". Bize göre, (Ebû Yûsuf'un selama karşılık vermenin mekruh olmayacağı yönündeki görüşü) şer'an selam vermenin caiz olduğu durumlarda geçerlidir; ancak hutbe esnasında durum farklıdır. Bu durumda (selama icabet etmeyi) bırak, kişi verdiği selamla günah işlemiş olur. Neticede selam veren, bu fiiliyle dinleyen kişinin zihnini bir farzla meşgul olmaktan alıkoymaktadır. Çünkü selama karşılık verme, hutbe dinlemenin aksine sair zamanlarda da yerine getirilmesi mümkün olan bir vecibedir. Bazıları, Ebû Hanîfe'nin: 'Hutbede Hz. Peygamber (sav) zikredildiğinde ona salevât okunmaz' şeklindeki görüşünü, (bir vecibenin başka vakitlerde eda edilebilme imkanına bağlı olarak mahzurlu olduğu zaman diliminde terk edilmesi gerektiği yönündeki) bu ikinci yaklaşım doğrultusunda yorumladı/gerekçelendirdi. Ebû Yûsuf'tan da (hutbe esnasında) kişinin içinden Hz. Peygamber'e (sav) salevât okuması gerektiği nakledilmiştir. Çünkü (kişinin Hz. Peygamber'e salevât okuması) hutbeyi dinlemesine mâni

³⁸ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/56.

³⁹ Risâlede yer alan "الثانية" ifadesi alıntı yapılan kaynaktaki mefhum dikkate alınarak tercüme edilmiştir. Bkz. Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrut: Matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1970), 1/344

⁴⁰ Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrut: Matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1970), 1/344.

⁴¹ Burhâneddîn Maḥmûd b. Aḥmed el-Bukhârî İbn Mâze, *el-Muḥîtu'l-Burhânî fî'l-fıkhî'n-Nu'mânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 2/82.

değildir. Dahası bu durum, (Hz. Peygamber'e salevât okuma ve hutbeyi dinleme şeklinde) iki fazileti aynı anda elde etme imkânı sağlayacağından doğru bir davranış olacaktır.⁴²

Artık sen (*Fethu'l-kadir* müellifi İbnü'l-Hümâm'ın hutbede salevâtın cevazına değindiği) bu sözü ile (aksi yönde olup) önceden dile getirdiği (diğer) kavli ve mezhepte ağırlık kazanmış görüşü uzlaştırma hususunda biraz kafa yor, düşün!

*Nisâb*⁴³ adlı kitapta (ifade edildiğine göre): "(Hutbe esnasında) selam vermek ve nafîle namaz kılmak icmâ ile mekruhtur. Ancak kişi içinden aksırana sessizce dua etse veya selama karşılık verse bu caizdir, denmektedir; fetva da bu kavil üzeredir".

*Kübrâ*⁴⁴ adlı eserde de: "En doğrusunun selama karşılık vermemek olacağı, fetvanın da buna göre verildiği (dile getirilmektedir)".

Tecnîs (adlı kitapta geçtiğine göre): "Bir adam imam hutbede iken başka birine selam verse, o da içinden selama karşılık verir; aynı şekilde kişi aksırdığında da içinden Allah'a (cc) hamd eder, çünkü selama karşılık vermek vaciptir. Bu vacibin, dinleme eylemine hâle getirmeyecek şekilde ifa edilmesi pekâlâ mümkündür ve Ebû Yûsuf ta bu görüştedir. Ancak en doğrusu (bu durumda kişinin selama) karşılık vermemesidir. Zira bu eylemleriyle kişi, sessiz kalma ve dinleme sorumluluğunu yerine getirmemektedir; fetva bu şekilde verilmiştir".⁴⁵

Eğer fakihlerin kaleme aldığı metinlerde geçen "içinden yapar" ifadesiyle ne kastediliyor diye soracak olursan, *Zehîra*⁴⁶ yazarının sözünden de esinlenerek "kalbinden yapar" şeklinde bir manası vardır, derim. Nitekim *Zehîra* müellifi bu durumu şöyle açıklamıştır: "İmam Muhammed *el-As'* da⁴⁷ hutbe esnasında hapşırın kişinin ne yapacağını belirtmedi; ancak Hasan b. Ziyâd (204/819) bu kişinin, dudaklarını hareket ettirmeksizin içinden Allah'a (cc) hamd edebileceğini, imam hutbeyi bitirdiğinde ise o hamdi sesli bir şekilde (tekrar edeceğini) nakletti.

Câmiu'l-fusûleyn'in de yazarı⁴⁸ (Şeyh Bedreddin'e ait) *Letâifu'l-işârât* adlı eserde geçtiğine göre: "İmam hutbeye çıktığında namaz kılmak mekruhtur; aynı

⁴² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 2/68.

⁴³ Bu kitap büyük ihtimalle Buhâralı Hanefî fakihî İftihâruddîn Tahir b. Ahmed el-Buhârî'ye (542/1147) aittir. Kitap kaynaklarda en-Nisâb şeklinde ilgili müellife nispet edilse de matbu veya yazma nüshasına ulaşamadık. Ancak bu kitabın müellif tarafından ihtisar edilmesiyle telif edilen Hûlasatü'l-fetâva adlı eserin yazma nüshası elektronik ortamda ulaşılabilir.

⁴⁴ Eser tespit edilememiştir.

⁴⁵ Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Abî Bekr Merjinânî, *et-Tecnîs ve'l-mezîd li sahîbi'l-Hidâye* (Karaçi: İdâretü'l-Kur'an ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 2004), 2/201.

⁴⁶ Minkârizâde'nin ifade ettiği eser, Bürhanuddin Mahmut b. Ahmet el-Buhârî'ye ait "*Zahîretü'l-fetâvâ fi'l-fikhi ale'l-mezhebi'l-Hanefiyye*" adlı kitaptır. Bkz. Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 97.

⁴⁷ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin "zâhirü'r-rivâye" diye anılan Hanefî mezhebinin temel kaynaklarından birini oluşturan meşhur eseridir. *el-As'* da İmam Muhammed hocası Ebû Hanîfe'nin görüşlerini incelemekle birlikte Ebu Yusuf ve kendisinin hocasına muhalefet ettiği görüşleri de ele almıştır. Bkz. Halit Ünal, "el-As'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/494.

⁴⁸ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin'in (823/1420) kazâ ve mahkemeye ilgili konuların ele alındığı muamelâta dair fıkıh kitabıdır. Meşhur bir kitap olmasından dolayıdır ki Minkârizâde alıntı yaptığı eserin müellifini bu kitap üzerinden belirtmeyi uygun görmüştür. Bkz. Ali

şekilde dünya kelamı konuşmak da mekruhtur. Bu durumda selama karşılık vermek, tahiyat-ı meşit namazı kılmak, cumanın sünnetini eda etmek, (hutbe başladığında) içinde bulunan kimse gibi (sonradan meşide) giren için de mekruhtur".⁴⁹

*Tetîme*⁵⁰ adlı eserde: "Kişi, imam hutbede iken imamın ne yaptığını işitecek uzaklıkta nafîle namaza başlarsa o namazı yarıda keser, denmektedir".

Tatarhâniyye'de⁵¹ *el-Muhîtu'l-burhânî*'den⁵² nakledildiğine göre: "Cemaatin sorumluluğu, hutbeyi dinlemek ve sessiz kalmaktır; içeriği ne olursa olsun hutbe esnasında konuşmaya son vermektir".

Fethu'l-kadir'de (şöyle geçmektedir): "Konuşmasa bile kişi olumsuz bir durum gördüğünde uyarma amacıyla eliyle veya gözüyle işaret eder. Sahih olan hutbe esnasında bu durumun mekruh olmayışdır".⁵³

Tatarhâniyye'de *Yenâbî*'den⁵⁴ naklen: "Okunan hutbeyi duyması durumunda kişinin tesbihatta bulunması, Kur'ân-ı Kerîm okuması ve Hz. Peygamber'e (sav) salevât getirmesi ve herhangi bir şey yazması mekruhtur".⁵⁵ Yine *Tatarhâniyye*'de⁵⁶ *Kâdîhan*'dan⁵⁷ naklen: "Şemsu'l-eimme el-Halvânî (452/1060) şöyle demektedir: Bize göre sahîh olan, imama yakın olması durumunda kişinin hutbeyi başından sonuna kadar dinlemesi ve susmasıdır".

Zeylaî'nin (*Tebyînü'l-hakâik* adlı eseri) ve diğer fıkîh kitaplarında (geçtiğine göre): "Mezhepte tercih edilen kavle binaen, hutbeyi işitemeyecek kadar minberden uzak olanla, yakın olan sessiz olma mükellefiyeti bakımından aynı hükme tabidir. Çünkü (minberden uzakta olsa da) kişinin hutbe esnasında sessiz olma ve dinleme sorumluluğu devam etmektedir. Uzakta olmasından dolayı her ne kadar hutbeyi duyamıyorsa da sessiz kalma hususunda herhangi bir engeli yoktur. Neticede bu kişi, gündüz kılınan namazlardaki cemaat hükmündedir".⁵⁸

Altı hadis kitabının aktardığı, Hz. Peygamber'e ait (s.a.v): "*İmam hutbe okuduğunda, (konuşan) arkadaşına "sus!" dediğinde anlamsız yere konuşmuş olursun*"⁵⁹ sözü, konunun (önemini kavraman için) yeter de artar bile! Nitekim hadis yorumcuları, rivâyetteki "susturma talebini" "dinletme emriyle" yani "hutbeyi dinleyebilmek için sus" anlamında yorumlamışlardır. Neticede "susturma emri"

Bardakoğlu, "Câmiu'l-Fusûleyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/108.

⁴⁹ Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin, *Letâifü'l-işarât fî beyânî'l-mesâilî'l-hilâfiyyât*, trc. Hacı Yunus Apaydın (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2012), 91.

⁵⁰ Müellifin atıfta bulunduğu eser tespit edilememiştir.

⁵¹ Âlim b. Alâ, *Tatarhâniyye*, 2/573.

⁵² İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, 2/81.

⁵³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, 1/66.

⁵⁴ Muhammed b. Ramazan er-Rumî el-Hanefî, *el-Yenâbî' fî ma'rifeti'l-usûli ve't-tefârî'* (Vizâretü't-ta'lîmî'l-âli li'l-memleketi'l-arabiyyeti's-su'ûdiyye-, 2007), 394.

⁵⁵ Âlim b. Alâ, *Tatarhâniyye*, 2/574.

⁵⁶ Âlim b. Alâ, *Tatarhâniyye*, 2/574.

⁵⁷ Özkendî, *Fetâvâ Kâdî Hân*, 1/161.

⁵⁸ Fahreddin Osman b Ali b Mihcen Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*. (Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313), 1/132.

⁵⁹ Buhârî, "Cum'a", 36; Müslim, "Cuma", 11.

dinlemeye teşvik amacı taşıdığı halde, dünya kelamı olması nedeniyle gereksiz bir konuşma olarak nitelendiğine göre, hutbe esnasında başka amaçlarla sarf edilen sözlere ne demeli!

Câmi'ü'l-usûl adlı kitapta yer aldığına göre: "Bir adam hutbeyi duyabileceği ve hatibi görebileceği bir yerde oturur, sessizce bekler, gereksiz bir işle de meşgul olmazsa iki kat ecir alır. Hatibi duyamayacağı bir uzaklığa çekilip boş bir işle uğraşmaksızın sessizce beklerse, bir ecir alır. Eğer bu kişi hatibi işitip görebileceği bir mekânda oturur da sessizliğini korumayıp gereksiz bir işle uğraşırsa, iki kat günah alır. Yine bu kişi, hatibi işitip göremeyeceği bir konumda yer alır ve sessiz durmayıp boş bir işle zaman geçirirse, bir günah yüklenmiş olur".⁶⁰

Diyeceğim şudur ki; (zikrettiğim) nakillerin hutbeyi dinlemenin farz-ı ayn olduğuna delâleti, apaçık ortadadır ve bu rivâyetlerin dayanağı (başta zikredilen) âyet-i kerimedir. İlgili kaviller, hutbeyi dinlemenin aynî farz cihetinden bir sorumluluk olduğunu açıkça gösterdiğine göre, [108b] bu âyet-i kerimenin (hutbeyi dinleme farziyyetini) gerektiren herhangi bir mana ihtiva etmesi de kaçınılmazdır.

Şüphesiz (dinlemenin farz-ı ayn olduğu yönünde elde edilen) anlam, ilgili âyetin umûm ve mutlak formundan dolayı sadece hutbeyi dinleme hususuyla sınırlandırılmaz. Nitekim âyet-i kerîmenin delâletiyle hutbede, namazda ve diğer durumlarda dinlemenin farz-ı ayn olduğu sabittir. Dinleme mutlak anlamda farz-ı ayn değildir veya dinleme zarureti hiç yoktur demedikten sonra, aynı esasa dayanıyor olmaları sebebiyle kimsenin, dinleme belirli durumlarda farz-ı ayndır (diğerlerinde değildir), deme olanağı yoktur.

Alanının uzmanı, *Tarikat-ı Muhammediyye ve's-sîret-i Ahmediyye* kitabının da müellifi (İmam Birgivî'nin 981/1573), söylem gücü yüksek bir hatip minberde hutbe irat ederken zamane müezzinlerinin sergilediği nahoş davranışlarla ilgili yaptığı eleştirinin ne kadar isabetli olduğu, bu kısa ilmi mütalaada açığa çıkmaktadır.

Bu (risâleyi) Rabbinden başarı ve mutluluk isteyen Minkârîzâde namıyla meşhur Yahyâ b. Ömer telif etti. Allah (cc), iki cihan saadeti namına her ne beklentisi varsa ona ulaştırırsın ve daha fazlasına onu nail kılsın. Uzun bir ömür yaşama vesilesiyle (ortaya koyacağı eserlerden) bizi ve bütün müslüman ilim taliplerini nasiplendirsin. Allah (cc) bu duaya âmin diyenlere rahmetiyle muamele etsin. (Risâle bu minval üzere) tamamlandı.

⁶⁰ Meccüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbn Esîr, *Câmi'ü'l-usûl fi ehâdisi'r-resûl* (Beyrut: Mektebetü'l-halvânî, 1972), 9/431.

4. Risâlenin Tahkikli Neşri

بمنقار زاده رحمة الله عليه [ب / ١٠٦] رسالة في وجوب استماع القرآن العظيم لعلامة الزمان شيخ الإسلام يحيى أفندي الشهير

بمنقار زاده رحمة الله عليه

[أ / ١٠٧] أعلم أن مما يدل على أن المقصود من وجوب استماع القرآن العمل به بعد فهم معناه بالتدبر والتفكير، ما قالوا من وجوب استماع الخطبة بمقتضى آية: ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا...﴾² فإن طريق ثبوت وجوب استماع الخطبة بهذه الآية هو أن وجوب استماع الخطبة للعمل بما يشتمل³ هي عليه من مقتضى القرآن. فلا بد أن يكون وجوب استماع القرآن المستفاد من الآية للعمل بمقتضاه حتى يثبت بها وجوب استماع الخطبة للعمل بما يشتمل⁴ هي عليه من مقتضى القرآن، وبهذا لا يخفى على من له أدنى مسكة فضلاً⁶، عمن له زيادة مكنة.

إذا⁷ تقرر هذا فنقول⁸: أن⁹ الاستماع فرض عين في الخطبة والصلاة وغيرهما؛ لكون العمل الذي هو المقصود الأصلي من وجوب الاستماع فرض عين وعموم الآية وإطلاقها. ولا إشكال بمواضع الحرج والعدر لأنها مستثناة شرعاً كما لا يخفى.

وإذا أنجز الكلام إلى بيان وجوب استماع الخطبة على طريق العين فبالأحرى أن نذكر¹⁰ بعض المسائل المتعلقة

به فأقول¹¹.

1 نسخت هذه النسخة من نسخة المؤلف الموجودة في مكتبة كوبرولو، في قسم فاضل أحمد باشا، برقم ٢١٦، من الورقة ١٠٦، الوجه: ب إلى الورقة ١٠٨، الوجه ب. وهذه الرسالة نسختان، إحداها في المكتبة السلطانية، قسم إبراهيم أفندي، برقم ٨٧٢، من الورقة ١٨، الوجه أ إلى الورقة ٢٠، الوجه ب. ورمزت لها بالحرف "ب" في الهامش، والأخرى في المكتبة السلطانية، قسم سيرز، برقم ٣٨٧٦ من الورقة ٧ الوجه: أ إلى الورقة ٨ الوجه: ب، ورمزت لها بحرف "س" في الهامش. وقد قارنت النسخ وحددت الفروق بينها وأشارت إلى ذلك في الحاشية.

2 اقتباس من قوله تعالى: ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ [سورة الأعراف ٧/٢٠٤].

3 ب: يشمل: هكذا في جميع النسخ، والصواب أن يكون الفعل بصيغة المؤنث لكي يستقيم المعنى.

4 ب: يشمل.

5 ب س - هي.

6 هكذا وردت في الأصل، والصواب: فضل.

7 ولا بد من إضافة حرف العطف الواو أو الفاء، لكي يستقيم المعنى.

8 ب - فنقول.

9 هكذا وردت في الأصل، والصواب: إنَّ.

10 ب س: يذكر.

11 ب - فأقول.

في قاضي خان: 12 "روي عن أبي يوسف وهو قول الطحاوي إذا قال الخطيب في الخطبة: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾¹³ صلى على النبي (عم) 14 في نفسه، ومشايخنا قالوا: بأنه لا يصلي، بل يستمع¹⁵ ويسكت، لأن الاستماع فرض والصلاة على النبي (عم) 16 سنة يمكن¹⁷ أدائها بعد هذه الحالة" انتهى¹⁸.
وفي التاتارخانية¹⁹ وفي الأوزجندی²⁰: "إذا قال الخطيب: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ﴾ الآية في الخطبة، فالأصح السكوت" انتهى²¹.

وفي الهداية في فصل القراءة: "وكذلك²² في الخطبة أي يستمع وينصت وإن صلى على النبي (عم) 23 لفرضية الاستماع، إلا أن يقرأ الخطيب قوله تعالى:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ [الأحزاب، ٣٣ / ٥٦] فيصلي السامع في نفسه".²⁴
في فتح القدير: "أفاد صاحب الهداية وجوب السكوت في الثانية²⁵ كلها أيضاً [١٠٧ / ب] ما خلا المستثنى، وروي الاستثناء عن أبي يوسف،²⁶ واستحسنه بعض المشايخ، لأن الإمام حكى أمر الله تعالى²⁷ بالصلاة، واشتغل هو بالامتثال، فيجب عليهم موافقته والأشبه عدم الالتفات".²⁸

¹² هو فخر الدين أبو المحاسن الحسن بن منصور الأوزجندی الفرغاني الحنفي المشهور بقاضي خان، مؤلف كتاب فتاوى قاضيخان في مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة النعمان [ت. ٥٩٢ هـ/١١٩٥ م] انظر: (علماء فقه الحنفية لأحمد أوزل، ص ٨٥).

¹³ اقتباس من قوله تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ [سورة الأحزاب ٣٣/٥٦].

¹⁴ ب س: عليه السلام.

¹⁵ ب س: يسمع.

¹⁶ ب: عليه السلام.

¹⁷ في المصدر وردت بلفظ: ممكنة. انظر: (فتاوى قاضي خان للفرغاني، ١ / ١٦١).

¹⁸ فتاوى قاضي خان للفرغاني، ١ / ١٦١.

¹⁹ الفتاوى التاتارخانية لابن العلاء الانصاري، ٢ / ٥٧٤.

²⁰ هو مؤلف كتاب فتاوى قاضيخان وقد مر التعريف به.

²¹ فتاوى قاضيخان للفرغاني، ١ / ١٦١.

²² يعني على المكلف أولاً أن يستمع وينصت للإمام في الصلاة، وكذلك في الخطبة.

²³ ب: صلى الله عليه وسلم؛ س: عليه الصلاة والسلام.

²⁴ كتاب الهداية للمرغيناني، ١ / ٥٦.

²⁵ يعني أفاد صاحب الهداية في كتابه أولاً وجوب الاستماع والانصات في الصلاة خلف الإمام، ثانياً في الخطبة. انظر: (فتح القدير لكamal

الدين ابن الهمام، ١ / ٣٤٤).

²⁶ ب + رحمة الله عليه.

²⁷ ب س - تعالى.

²⁸ فتح القدير لكamal الدين ابن الهمام، ١ / ٣٤٤.

وفي الخيط: "والذي عليه عامة مشايخنا: أن على القوم أن يستمعوا الخطبة من أولها إلى آخرها²⁹ وقال أبو حنيفة ومحمد رحمهما الله: إذا ذكر الله والرسول في الخطبة عليهم أن يستمعوا، ولم يذكروا الله تعالى والثناء عليه ولم يصلوا على النبي عليه السلام" انتهى.³⁰

وفي فتح القدير في فصل الجمعة: "يحرم في الخطبة الكلام³¹ وإن كان أمراً معروفاً أو تسبيحاً، والأكل والشرب والكتابة؛ ويكره تشميت العاطس ورد السلام. وعن أبي يوسف: لا يكره الرد؛ لأنه فرض. قلنا: ذاك إذا كان السلام مأذوناً فيه شرعاً، و³³ ليس كذلك في حالة الخطبة، بل يرتكب بسلام³⁴، لأنه يشغل به خاطر السامع عن الفرض، ولأن رد السلام³⁵ يمكن تحصيله في كل وقت، بخلاف سماع الخطبة، وعلى هذا الوجه الثاني فرع بعضهم قول أبي حنيفة: أنه لا يصلي على النبي عند ذكره في الخطبة، وعن أبي يوسف: ينبغي أن يصلي³⁶ في نفسه؛ لأن ذلك مما لا يشغله عن سماع الخطبة فكان ذلك³⁷ إحراراً للفضيلتين وهو الصواب" انتهى.³⁸

فتأمل في التوفيق بين هذا وبين قوله سابقاً³⁹ والأشبه إحد.⁴⁰

وفي النصاب⁴¹ "يكره السلام وصلاة التطوع بالإجماع. وإذا شئت أو رد السلام في نفسه جاز وعليه الفتوى" انتهى.

وفي الكبرى⁴²: "والأصوب ألا يجيب⁴³ وبه يفق" انتهى.

²⁹ في المصدر الذي أشار إليه المؤلف: والأصل فيه قول الله تعالى: {وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ} نزلت الآية في الخطبة على ما ذكرنا، والله تعالى أمر باستماع الخطبة مطلقاً فيتناول الخطبة من أولها إلى آخرها، انظر: (الخيط البرهاني لابن مازة البخاري، ٨٢/٢).

³⁰ الخيط البرهاني لابن مازة البخاري، ٨٢/٢.

³¹ ب - الكلام.

³² هذا قول كمال ابن الهمام.

³³ ب - و.

³⁴ ب س + مائماً.

³⁵ ب: يرد السلام.

³⁶ ب س + عليه.

³⁷ ب س - ذلك.

³⁸ فتح القدير لكمال الدين ابن الهمام، ٦٨ / ٢.

³⁹ ب س - سابقاً.

⁴⁰ إلى آخرها.

⁴¹ ولم أقف على هذا الكتاب.

⁴² ولم أقف عليه.

⁴³ ب + أنه لا يجيب.

وفي التجنيس: 44 "رجل سلم على رجل والإمام يخطب رد عليه في نفسه، وكذا إذا عطس وحمد الله في نفسه، لأن رد السلام واجب، ويمكن إقامة هذا الواجب على وجه لا يخل بالاستماع؛ بكذا قال أبو يوسف، والأصوب أنه لا يجيب، لأنه يخل بالإنصات والاستماع، وبه يفق " انتهى. 45

فإن قلت ما معنى قولهم في نفسه، قلت: معناه على ما هو المستفاد من كلام صاحب الذخيرة 47 " في قلبه" 48، حيث قال: لم يذكر محمد في الأصل 49 أن العاطس وقت الخطبة ماذا يصنع، روى الحسن ابن زياد 50: يحمد الله في نفسه، ولا يحرك شفتيه، وإذا فرغ الإمام يحمد الله بلسانه " انتهى.

وفي لطائف الإشارات لصاحب 51 جامع [١٠٨ / أ] الفصولين: "وبخروج الإمام كرهه 52 صلاة 53 ومثلها الكلام، فيكره رد السلام وتحية المسجد وسنة الجمعة لداخل كقاعده" انتهى. 54

وفي التتبية: 55 "إذا شرع في التطوع و 56 الإمام يخطب وهو في موضع يستمع ماذا يصنع فقال: يقطعها" 57 انتهى.

وفي التاتارخانية 58 عن المحيط: 59 "والمفروض على القوم الاستماع والإنصات، والكلام يقطع ذلك أي كلام كان" انتهى.

44 ب: التجنيس.

45 التجنيس والمزيد لصاحب الهداية للمرخيني، ٢ / ٢٠١.

46 ب - ما.

47 وهو للإمام برهان الدين محمود بن أحمد ابن مازة البخاري صاحب كتاب الذخيرة البرهانية المسمى ذخيرة الفتاوى في الفقه على المذهب الحنفي انظر: (علماء فقه الحنفية لأحمد أوزل، ص ٩٧).

48 ولم أقف على هذه العبارة عنده.

49 هذا من كتب محمد بن حسن الشيباني [ت ١٨٩ هـ / ٨٠٥ م] المعروف باسم "ظاهر الرواية" وهو من المصادر الرئيسية للمذهب الحنفي ويسمى بالمبسوط أيضاً، والكتاب يحوي آراء أبي حنيفة وتلاميذه.

50 الحسن بن زياد: [ت ٢٠٤ هـ / ٨١٩ م].

51 هو الشيخ بدر الدين ابن قاضي سماونة محمود بن إسماعيل [ت ٨٢٣ هـ / ١٤٢٠ م] فقيه وصوفي عثماني، تمرد على سلطان زمانه وقتل من قبل الإدارة العثمانية بسبب هذا، له مؤلفات مختلفة في الفقه والتصوف، منها: لطائف الإشارات، التسهيل شرح لطائف الإشارات والواردات، وجامع الفصولين. انظر: (علماء فقه الحنفية لأحمد أوزل، ص ١٦٩).

52 ب - كره.

53 س: الصلاة.

54 التسهيل شرح لطائف الإشارات في بيان المسائل الخلافية في الفقه الحنفي للشيخ بدر الدين محمود بن قاضي سماونة، ١ / ١٣٦.

55 ولم أقف عليه.

56 ب - و.

57 ب: يقطعون.

58 الفتاوى التاتارخانية لابن العلاء الانصاري، ٢ / ٥٧٣.

59 المحيط البرهاني لابن مازة البخاري، ٢ / ٨١.

وفي فتح القدير: "ولو لم يتكلم لكن أشار بيده أو بعينه حين يرى منكراً، الصحيح لا يكره" انتهى.⁶⁰

وفي التاتارخانية⁶¹ عن الينايع:⁶² "ويكره التسييح وقراءة القرآن والصلاة على النبي⁶³ والكتابة إذا كان يسمع الخطبة" انتهى.

وفي التاتارخانية⁶⁴ أيضاً عن الحانية:⁶⁵ "قال شمس الأئمة الحلوانية:⁶⁶ الصحيح عندنا إن كان قريباً يستمع⁶⁷ ويسكت⁶⁸ من أول الخطبة الى آخرها" انتهى.

وفي الزيلعي وغيره: "النائي عن المنبر بحيث لا يسمع الخطبة كالقريب منه على المختار حتى يجب عليه الإنصات، لأنه أمور⁶⁹ بالإنصات والاستماع، فإن عجز عن الاستماع لا يعجز عن الإنصات فصار كالمؤتم في صلاة النهار" انتهى.⁷⁰

ويكفي لك في هذا الباب ما أخرجه الستة من قوله عليه السلام: "إذا قلت لصاحبك يوم الجمعة أنصت والإمام يخطب فقد لغوت"⁷¹. فإن شراح الحديث فسروا الأمر بالإنصات بالأمر للاستماع⁷² حيث قالوا: أي أنصت للاستماع. فإذا كان الأمر بالإنصات لغوا لكونه تكلماً مع أنه لأجل الاستماع فما ظنك بحال الغير؟

وفي الجامع⁷³ الأصول: "إذا جلس الرجل مجلساً يتمكن⁷⁴ فيه من الاستماع⁷⁵ والنظر فأنصت ولم يبلغ كان له كِفْلان من الأجر، فإن نائي حيث لا يسمع فأنصت ولم يبلغ كان له من الأجر، فإن جلس مجلساً يتمكن فيه من الاستماع والنظر فلغا ولم ينصت كان عليه كِفْلان من وزر، فإن جلس مجلساً لا يتمكن فيه من الاستماع والنظر فلغا ولم ينصت كان عليه من وزر" انتهى.⁷⁶

60 فتح القدير لكمال الدين ابن الهمام، ٢ / ٦٦ .

61 الفتاوى التاتارخانية لابن العلاء الانصاري، ٢ / ٥٧٤ .

62 الينايع في معرفة الأصول والتفاريع محمد الرومي، ص ٣٩٤ .

63 ب + صلى الله عليه وسلم؛ س + عليه السلام.

64 الفتاوى التاتارخانية لابن العلاء الانصاري، ٢ / ٥٧٤ .

65 فتاوى قاضي خان للفرغاني، ١ / ١٦١ .

66 هو أبو محمد شمس الأئمة عبد العزيز بن أحمد الحلواني فقيه حنفي توفي سنة [٤٥٢ هـ / ١٠٦٠]. انظر: (علماء فقه الحنفية لأحمد أوزل، ص ٥٣).

67 ب: يسمع.

68 في المصدر: أنّ من كان قريباً من الإمام يستمع.

69 في المصدر وردت بلفظ: مأمور.

70 تبين الحقائق في شرح كنز الدقائق للزيلعي، ١ / ١٣٢ .

71 صحيح البخاري، باب الجمعة ٣٦؛ صحيح مسلم، باب الجمعة ١١ .

72 فتح الباري لابن الحجر، ٢ / ٤٨٠؛ عمدة القاري للعيني، ٦ / ٣٤٦ .

73 هكذا وردت في (ب) و (س)، والصواب (جامع) بدون ال التعريف.

74 وفي المصدر: يستمكن.

75 ب: استماع.

76 جامع الأصول في أحاديث الرسول لابن الأثير الجزري، ٩ / ٤٣١ .

قلت: ولا يخفى دلالة هذه النقول على كون استماع الخطبة فرض عين، وأصل مستند هذه النقول الآية الكريمة، فإذا دلت تلك النقول على فرضية استماع الخطبة عن طريق العين، فلا بد [١٠٨ / ب] أن يكون في الآية الكريمة معنى يقتضي ذلك أي معنى كان.

ولا شك أن ذلك المعنى لا اختصاص له باستماع الخطبة لعموم الآية وإطلاقها. فقد ثبت بالآية كون الاستماع فرض عين في الخطبة والصلاة وغيرها. فلا مجال لأحد أن يقول بكون الاستماع فرض عين في موضع دون موضع بناء على أن المبنى الأصلي في الكل واحد؛ فضلاً عن أن يقول بعدم كون الاستماع فرض عين أصلاً، أو عن أن⁷⁷ يقول بعدم وجوب الاستماع أصلاً.

وفي هذا التقرير يظهر قوة ما ذكره التحرير مصنف⁷⁸ الطريقة الحمديدية ومبين⁷⁹ سيرة الأحمديية بحكم ما يفعله مؤذنونا زماننا من المنكر حال ما يخاطب الخطيب الأديب⁸⁰ في المنبر.

حرره الراجي من ربه⁸¹ الفوز⁸² والسعادة يحيى بن عمر المشتهر بمنقار زاده بلغ الله أمانيه من⁸³ سعادة الناشئين وزاده⁸⁴، ونفعنا بطول حياته وجميع طلاب المسلمين. رحم الله من قال: "آمين" تم.

77 ب س - أن

78 هو تقي الدين محمد بن علي البركوي من فقهاء الدولة العثمانية، عاش في القرن السادس عشر، له مؤلفات كثيرة متنوعة في العلوم الإسلامية أشهرها "الطريقة الحمديدية والسيرة الأحمديية"، وقد توفي سنة [٩٨١ هـ / ١٥٧٣ م]. انظر: (علماء فقه الحنفية لأحمد أوزل، ص ٢٦٠).

79 وقد زاد منقاري زاده كلمة "مبين"، وهي ليست في الأصل. اسم الكتاب المشار إليه هو "الطريقة الحمديدية والسيرة الأحمديية".

80 ب: الأقرب.

81 ب س + الغفور.

82 س - الفوز.

83 ب س: في.

84 ب س + رحمة الله عليه رحمة واسعة؛ ب + حرره من كتاب أحمد باشا المرحوم في تاريخ سنة [١٠٩٤ هـ].

Sonuç

XVI. yüzyıl şeyhülislâmlarından Minkârîzâde Yahyâ Efendi "*Vücûbu istima'î'l-Kur'ânî'l-'Azîm*" adlı risâlesinde Hanefîler'in, hutbeyi dinlemenin gerekliliğine dair görüşünü genel hatlarıyla izah ederek risâleye başlar. Mezhebin konuyla ilgili yaklaşımına dayanak teşkil eden A'raf suresindeki: "*Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun*" âyetiyle ilgili birtakım çıkarımlarda bulunur. Minkârîzâde'nin yaklaşımına göre Kur'ân-ı Kerîm'i dinlemenin farz olması, sadece lafzıyla muhatap olmanın bir gereği değil, dahası Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan hükümleri tefekkürle iyice kavrayıp pratik hayata yansıtma zaruretine dayanır. Mükellef, sessizliğini muhafaza ederek Kur'ân-ı Kerîm'i iyice dinleyecek ki anlayabilsin ve olması gerektiği şekilde hayatına yansıtılsın. Hutbe, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ilahi emir ve yasakların aktarıldığı bir yer olduğuna göre, kişinin Kur'ân-ı Kerîm'e dönük söz konusu sorumluluğunu yerine getirebilmesi için hutbe esnasında da sessizliğini koruyup dinlemesi gerekir.

Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri hutbeyi dinlemenin hükmüyle alakalı Hanefîler'le aynı kanaati taşısa da Şâfîîler bu durumun sünnet olarak nitelenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Minkârîzâde'nin risâlenin girişinde meseleyi ilgili âyet bağlamında ele alış üslubuna baktığımızda, aksi kanaatte olanlara karşı mezhep görüşünü birtakım çıkarımlarla savunma ihtiyacı hissettiği söylenebilir. Zira Hanefî mezhebi kaynaklarında metinler kurgulanırken zıt görüşte olan Şâfîî mezhebine cevap niteliğinde bazı hususlar mezhep ismi verilmeksizin özellikle vurgulanır, çeşitli delillendirmelerle ikna edici şekilde cevaplandırılır.

Risâlenin devamında ise; hutbe okunurken Kur'ân-ı Kerîm okuma, Hz. Peygamber'e (sav) salevât getirme, iyiliği emretme, kötülükten sakındırma, yeme, içme, yazma, selam verme, verilen selamı karşılama, aksırana dua etme, hutbe esnasında nafîle namaz kılma gibi konuyla alakalı bir takım detay hususlar da farklı kaynaklarından alıntılar yapılarak ele alınmıştır. Bu hususlardan salevâtı emreden âyetin hutbede okunması, hutbe esnasında selama muhatap olma veya aksıran kişiye dua ile karşılık verme gibi hutbede cemaatin karşılaşabileceği ve bir şekilde konuşma zarureti doğuran durumlarla alakalı, risâlede verilen bilgilere istinaden mezhep içerisinde iki farklı eğilimin söz konusu olduğu söylenebilir: Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed hutbe esnasında mutlak sessizliği esas alan mezhep görüşüne paralel olarak bu konularda da aynı tavrın devam ettirilmesinden yanadır. Onlara göre hutbe okunurken selam verilse de karşılık verilmez; Hz. Peygamber'e salevâtı emreden âyet okunsa da salevât getirilmez, sessizlik muhafaza edilir. Mezhep görüşünü biraz esnetmeye çalışan Ebû Yûsuf'a göre ise bu durumlar genel yaklaşımdan istisna edilebilir. Kişi içinden de olsa salevât getirebilir veya selama karşılık verebilir. Ancak fetvada Ebu Hanîfe ve İmam Muhammed'in görüşü esas alınmıştır.

Hanefî mezhebinin özellikle hilâf nitelikli eserlerinde konuyla alakalı geniş ölçekli deliller ortaya konurken, Minkârîzâde Yahyâ Efendi başta zikredilen âyete dayalı temellendirmenin ötesinde bir hadis zikretmekle yetinmiş, ilave delillere yer vermemiştir. Bunun yerine kısmen kendi yorumunu katmak suretiyle muhtelif kaynaklardan bol bol iktibaslar yaparak meseleyi izah etmeye çalışmıştır. Ancak Osmanlı dönemi fetva kitaplarında yaygın üsluba uygun olarak kaynaklardan

yapılan alıntılarının yorumlanmadan risâlede doğrudan sıralanması, belirli oranda metnin insicamını bozmuştur. Öte yandan hutbenin adabına uymayan müezzinlerle alakalı İmâm Birgivî üzerinden müellifin zikrettiği iğneleyici ifadeler, risâlenin, bu konuda hassas davranmayan Müslümanlara konunun önemini fıkıh diliyle hatırlatma amacı güttüğü de söylenebilir.

Kaynakça

- Abdulkadir Altınsu. *Osmanlı Şeyhülislamı*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.
- Ahmet Özel. *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. 4. Bs, 1 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Âlim b. Alâ, Feriduddin. *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*. 20 Cilt. Diyobend: Mektebetü'z-zekeriyya, 2014.
- Bardakoğlu, Ali. "Câmiu'l-Fusûleyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bedruddîn el-'Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. 13. Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahih*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Büyükbâş, Nazım. *Tokatlı Şeyhülislam ve İslam Hukukuna Katkıları (2. Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu)*. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, 2018) ed. Hanifi Vural vd. 1/351-364.
- Cezîrî, Abdurrahman b. Mahmud. *el-Fıkıh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*. 5. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Haşîb Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Hazrecî, Cemâluddîn Ebû Muhammed Ali b. Ebî Yahyâ. *el-Lübâb beyne's-sünneti ve'l-kitâb*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kalem, 1994.
- İbn Esîr, Mecdüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Câmi'u'l-usûl fî ehâdisi'r-resûl*. 12 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-halvânî, 1972.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğni*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetu Kahire, 1969.
- İbn Mâze, Burhâneddîn Maḥmûd b. Aḥmed el-Bukhârî. *el-Muḥîṭu'l-Burhânî fî'l-fıkhî'n-Nu'mânî*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid. *Fethu'l-Kadîr*. 10 Cilt. Beyrut: Matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1970.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr. *et-Tecrîd*. 12 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2006.
- Mehmet İpşirli. "Minkârîzâde Yahyâ Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 114-115. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin (ö. 1678/1088) "Vücûbu İstimâ'î'l-Kur'ânî'l-'Azîm" Adlı Risâlesi: (Tahkikli Neşir, Tercüme ve Değerlendirme)

- Mehmet İpşirli. "Şeyhülislam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 91-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Mehmet İpşirli. "Şeyhülislam Minkarizade Yahyâ Efendi". *Prof, Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*. 229-249. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Mehmet Süreyya. *Sicill-i Osmanî*. 6 Cilt. İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1996.
- Merginânî, Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Abî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabi, ts.
- Merginânî, Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Abî Bekr. *et-Tecnîs ve'l-mezîd li sahibi'l-Hidâye*. 2 Cilt. Karaçi: İdâretü'l-Kur'an ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 2004.
- Minkârîzâde Yahyâ Efend. *Vücûbu İstimâ'î'l-Kur'ânî'l-'Azîm*. İstanbul: Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmet Paşa Koleksiyonu, 216, 106b - 108b.
- Muhammed b. Ramazan er-Rumî el-Hanefî. *el-Yenâbî' fî ma'rifeti'l-usûli ve't-tefârî'*. Vizâretü't-ta'limi'l-âli li'l-memleketi'l-arabiyyeti's-su'ûdiyye-, 2007.
- Müslim, Ebû'l-Hüseynel-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Okan Kadir Yılmaz. *İsam Tahkikli Neşir Klavuzu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Ömer Nasuhi Bilmen. *Hukuk-i İslâmiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2013.
- Özkendî, Ebû'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Fergânî. *Fetâvâ Kâdı Hân fî mezhebi'l-imâmî'l-a'zam Ebî Hanife*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2009.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402.
- Süreyya, Mehmet. *Sicill-i Osmanî*. İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1996.
- Şeyh Bedreddin, Simavna Kadısı Oğlu. *Letâifü'l-işarât fî beyânî'l-mesâilî'l-hilâfiyyât*. Trc. Hacı Yunus Apaydın. 1 Cilt. İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2012.
- Şişman, Cengiz. "Sabatay Sevi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 334-335. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Topçuoğlu, Ali Aslan. *Osmanlıda Alanyalı Fakih ve Devlet Adamı: Minkârîzâde Yahyâ Efendi*. 51-66. Elazığ: Asos Yayınevi, 2017.
- Ünal, Halit. "el-Asl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 494-495. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yılmaz, Okan Kadir. *İSAM Tahkikli Neşir Klavuzu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Zeylaî, Fahreddin Osman b Ali b Mihcen. *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*. 6 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühû*. 8 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1985.